

Міністерство освіти і науки
Полтавська спеціалізована школа-інтернат №2 I-III ступенів
Полтавської обласної ради

Костенко О.Ю

*Національно-патріотичне виховання в
позаурочній діяльності*

Костенко О.Ю. вчитель історії I категорії Полтавської спеціалізованої школи-інтернат № 2 I-III ступенів Полтавської обласної ради

Рецензенти:

Дмитренко В. А. - доцент кафедри культурології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, кандидат історичних наук;

Олешко О.В. - вчитель історії вищої категорії Полтавської загальноосвітньої школи №4 Полтавської міської ради.

У посібнику розглядається цілісна реалізація мети та завдань патріотичного виховання учнів, організація позакласної краєзнавчої пошуково-дослідницької роботи для забезпечення духовної єдності поколінь, забезпечення максимального використання виховного потенціалу шкільного курсу історії.

Рекомендовано до друку педагогічною радою Полтавської спеціалізованої школи-інтернату № 2 I-III ступеня Полтавської обласної ради протокол № 4 від 30.01.2017 року.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Реалізація мети та завдань патріотичного виховання учнів.....	6
Організація краєзнавчої пошуково-дослідницької роботи.....	11
Відкритий захід: «Михайло Грушевський – дослідник минувшини і творець живої історії».....	14
Круглий стіл: «Роль М.Грушевського в історії українського державотворення».....	23
Виховна година: «Голодомор 1932 – 1933 р.р.».....	27
Дослідницька робота учениці 7 класу «Перлина Полтави, обпалена війною».....	33
Дослідницька робота учня 10 класу «Українська революція: концепція, періодизація, хронологія».....	38
Заочна подорож «Україна: подих історії» (дослідницька робота учнів 8 класу).....	47
Висновки.....	60
Список використаних джерел.....	61

ВСТУП

Як писав Олександр Довженко: «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців». І такий народ завжди будуть зневажати й поневолювати. Українська держава зможе розвиватися лише знаючи своє минуле, і пам'ятати, що саме історична свідомість є вищою духовною цінністю будь-якої нації.

Програма з історії України для загальноосвітніх навчальних закладів передбачає виховання в учнів особистісних рис громадянина України, загальнолюдських духовних ціннісних орієнтацій, сприйняття ідей гуманізму та демократизму, патріотизму, взаєморозуміння між народами на основі особистісного усвідомлення досвіду історії. Вчителю надані широкі можливості для формування громадянської та національної свідомості молоді не тільки на уроках історії, а й в позакласній роботі. Благодатними в цьому напрямку є пошуково-дослідницька робота.

Як на уроках історії, так і під час пошуково-дослідницької роботи закладаються підвалини історичних уявлень майбутніх громадян про давнє минуле власне українського народу, його мови, культури, ментальних рис характеру, державно-політичного життя, як невід'ємної складової формування європейської цивілізації. Тут учні мають отримати базові наукові знання, що слугуватимуть фундаментом формування їх історичної свідомості, патріотизму. Український патріотизм – явище, яке відображає все незаперечно цінне в історії української державності, визнає природну закономірність довготривалого історичного розвитку української нації, народу аж до створення своєї державності. Вчитель має донести до учнів ідею української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства й нації в цілому. Історія Руси-України, Литовсько-Руська держава, Запорозька Січ, Гетьманщина, УНР, ЗУНР - яскравий приклад тривалих державницьких традицій України.

В позакласній роботі відбувається виховання громадянської свідомості, гідності та честі в гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей, утвердження ідеалів гуманізму, демократії, добра й справедливості. Вчитель має домогтися усвідомлення учнями спільності інтересів усіх етносів

українського народу в розбудові України, формування міжнаціональної толерантності, необхідності розвитку духовної, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури тощо.

При цьому одним із завдань учителя є максимальне використання потенціалу творчих здібностей та обдарувань учнів. Інтелектуальні ігри, дискусії, диспути, прес-конференції, засідання «круглого столу», тематичні діалоги, ділові ігри та інші інтерактивні форми роботи емоційно збагатять позакласну діяльність. Рекомендується широко використовувати документи, спогади, кіно- і фотоматеріали, звукозаписи, художні твори, які допоможуть створити відповідну емоційну атмосферу, підсилять виховний вплив навчального матеріалу.

Актуальність теми. Виховання громадянина завжди було найважливішим завданням суспільства. Події, які ми пережили упродовж 2013-2014 рр. і які переживаємо зараз засвідчили, що проголошена у 1991 р. державна незалежність потребує постійного захисту і глибокого розуміння, оцінки того що відбувається навколо нас. Очевидним є факт, що в сучасних умовах суспільствознавча освіта виступає своєрідною серцевиною моральності, патріотичності, правової культури і поведінки, формування честі і гідності у молодого покоління.

Патріотичне виховання належить до пріоритетних напрямів національної системи виховання і передбачає формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибокого розуміння громадянського обов'язку, готовності відстоювати державні інтереси Батьківщини.

РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

В.О.Сухомлинський підкреслював, що «патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яке проникає в усе, що пізнається, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується...». Вчитель історії засобом свого предмета проектує людину, виховує на своїх уроках юного патріота, формує патріотичні почуття і переконання на історичних прикладах, спрямовує до «...рухів і поривів духу...».

Дослідницька позакласна діяльність з історії України озброює учнів знаннями законів суспільного розвитку, допомагає засвоїти основні факти про героїчні бойові та трудові будні українського народу.

Вчитель на заняттях ставить за мету формування патріотичних почуттів підлітків унаслідок росту самосвідомості через розвиток логічного та критичного мислення шляхом включення в соціальні процеси. Завданнями патріотичного виховання є досягнення ефекту поєднання реалізації виховних освітніх завдань з набуттям основних предметно-історичних компетентностей.

Основними напрямками патріотичного виховання є:

ставлення до держави (державо-патріотичне виховання, орієнтоване на соціальні інтереси, патріотизм, почуття відданості);

ставлення до суспільства (громадянське виховання, орієнтоване на виховання соціальних якостей особистості – громадянськості, поваги до закону, соціальної активності і відповідальності);

ставлення до культури (повага до культурних цінностей і досягнень, виховання духовності, національної самобутності);

ставлення до своєї особистості як унікальної цінності.

Історія, як навчальний предмет, переслідує мету наукового подання матеріалу, тобто такого, який забезпечує пізнання учнями соціальної дійсності.

Завдання патріотичного виховання:

виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки - Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь;

сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу;

формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини;

відновлення і вшанування національної пам'яті;

утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України і її громадян від княжої доби, Гетьманського козацького війська, військ Української народної республіки. Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності;

формування психологічної та фізичної готовності, молоді, до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу і розвиток мотивації молоді до державної та військової служби;

відродження та розвиток українського козацтва як важливої громадської сили військово-патріотичного виховання молоді;

створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак, держави;

сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я, задоволення естетичних та культурних потреб особистості;

виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності;

створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації при висвітленні подій та явищ суспільного життя.

Таким чином реалізуючи завдання громадянсько-патріотичного виховання, учитель, висвітлюючи теми, пов'язані з відновленням історичної пам'яті, особливу увагу повинен приділити порівняльно-історичним відомостям про переривання державності в інших європейських країнах, які на сьогодні є потужними європейськими націями, а також на історичні обставини, які призводять до переривання державності. Система патріотичного виховання передбачає формування історичної свідомості молодого покоління українців, що базується на вивченні історії боротьби українського народу за державну незалежність протягом свого історичного шляху, особливо у XX-XXI століттях. Існування України сьогодні – це результат тисячолітньої боротьби українського народу за право мати свою національну державу, яка повинна стати запорукою успішного культурного і політичного розвитку суспільства.

Вивчаючи славні сторінки історії варто звертати увагу на те велике і світле, яке підносить наш народ до вершин цивілізації, визначає його заслуги перед людством. Адже українці - єдина в світі козацька нація. Козацтво було дисциплінованою організацією самого українського народу, споконвічною формою його самоорганізації і самозахисту в лихоліття на засадах стародавнього звичаю – Волі. У козацькі часи нашому народові були притаманними високий рівень шляхетності, моральності, духовності, доблесті і звитяги, знання і бездоганне дотримання національних традицій і звичаїв.

А Запорозька Січ була і залишається нині синонімом свободи, незалежності, людської й національної гідності. У старших класах необхідно акцентувати увагу на патріотизмі і моральності діячів визвольного руху, показати витoki цього патріотизму. Так символом патріотизму і жертвності у боротьбі за незалежну Україну став подвиг героїв Крут, боротьба за волю України повстанців Холодного Яру, діяльність Української Повстанської Армії, спротив дисидентів тоталітарній системі тощо. Ці та інші теми є надзвичайно емоційними, хвилюючими і дають

невичерпні можливості для розкриття такої людської якості, як самопожертва в ім'я нації та держави.

Історія України – це не тільки події, а й історичні постаті. На прикладах життя, діяльності і боротьби за державу українських князів, козацтва, видатних гетьманів Б.Хмельницького, І.Мазепи, П.Орлика; всього українського народу та його видатних представників – Т.Шевченка, В.Винниченка, М.Міхновського, М.Грушевського, С.Петлюри, С.Бандери та багатьох інших, вчитель має продемонструвати національну гідність нашого народу, його прагнення мати власну державу.

На всіх етапах становлення український народ демонстрував високий національний дух і прагнення жити вільно і незалежно, у мирі та злагоді з іншими народами. Особливим и мають стати уроки, присвячені революційним змінам, що відбулись у листопаді 2013 - березні 2014 р.р., що продемонстрували готовність молодого покоління відстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні орієнтири світової цивілізації. Вчитель має довести учням, що завдяки базовим цивілізаційним цінностям вдалося розмежувати світ диктаторських цінностей євразійства і загальнолюдських цінностей Європи. Події, які пережив народ України упродовж 2013 – 2014 рр. ще раз засвідчили, що державна незалежність України потребує постійного захисту, глибокого розуміння та оцінки того, що відбувається навколо нас. Саме тому на заняттях, присвячених сьогоденню, особлива увага приділяється ролі учасникам бойових дій на Сході України та волонтерам. Вчителі мають ґрунтовно опрацювати терміни «патріотизм», «нація», їх розуміння учнями. Необхідно акцентувати увагу на тому, що патріотизм в нинішній час проявляється не лише в безпосередній борбі на Сході із зовнішнім ворогом, не тільки в надзвичайних ситуаціях, але є звичайним станом повсякденного життя людини.

При здійсненні складного процесу патріотичного виховання доцільно використовувати різноманітні форми роботи як на уроці, так і в позаурочний час, а саме:

1. Інформаційно-масові (дискусії, диспути, конференції, «круглі столи», «усні журнали»).

Наприклад, при вивченні теми «Україна в період незалежності» проводиться конференція з елементами презентації «Історія становлення та діяльності Народного Руху України», диспут «Відродження незалежності України: закономірність чи випадковість».

2. Діяльнісно-практичні групові (групи дослідників-пошуковців, огляди – конкурси).

3. Інтерактивні (гурток, гра «Що? Де? Коли?», брейн-ринг). На уроках історії також активно використовуються інтерактивні методи навчання («мозковий штурм», «мікрофон», «дерево рішень», «акваріум», «займи позицію» і т.д.)

4. Діалогічні (бесіда, рольові ігри). На уроках створюються ситуації, коли учні уявляють себе історичною особою і прогнозують свої дії в тій чи іншій ситуації, висловлюють свої позиції.

5. Індивідуальні (індивідуальна робота, творчі завдання).

6. Наочні (виставки, тематичні стенди, історичні бюлетені, фото, відеоматеріал, презентації).

ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЄЗНАВЧОЇ ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ

Формуванню цілісної історичної свідомості сприяє поєднання вивчення історії України з історією краю та історією родини, саме таку можливість дає краєзнавча та пошуково-дослідницька робота.

Краєзнавча робота в школі ґрунтується на активізації пошукової та наукової діяльності, що спрямована на розвиток краєзнавства, популяризацію краєзнавчих досліджень, залучення громадськості й учнівської молоді до вивчення національних та духовних цінностей свого народу.

Уроки історичного краєзнавства посідають проміжне місце між курсом історії, що вивчається в школі згідно програмових вимог та різноманітними видами і формами позакласної і позашкільної роботи з історії. На цих уроках робота спланована такими чином, щоб поєднати традиційні методи навчання з інноваційними та практичними заняттями. Методи викладання найчастіше застосовуються не окремо, а комбінуються, доповнюють один одного, переходять з одного в інший. Зрозуміло, що форми, методи і прийоми занять обираються з урахуванням психолого-вікових особливостей та пізнавальних можливостей учнів, а також інших індивідуальних нахилів та уподобань. Дослідницькі роботи з краєзнавства дають можливість широко впроваджувати диференційоване навчання, особистісно орієнтований підхід до учнів.

Пошуково-дослідницькі роботи дають юним дослідникам широкі можливості спробувати себе у науковому пошуку, побачити результативність власного дослідження, зануритися у вивчення як історії рідного краю, так і історії загалом, відчувати радість від успіху. Школярі отримують безцінний досвід самостійного пошуку, досягають великої внутрішньої зрілості, набувають важливих наукових навичок компетентностей, які потім максимально використовують, коли стають студентами вищих навчальних закладів. Результати своїх досліджень учні представляють та захищають на різноманітних краєзнавчих конкурсах, семінарах та конференціях.

Теми для краєзнавчої та пошуково-дослідницької роботи в школі можуть бути різноманітні. Це і теми, присвячені вивченню історії міста чи села, краю, школи, і вивчення пам'ятників і пам'ятних місць, і біографій визначних людей, і вивчення краю в певний період, археологічне вивчення краю, вивчення топоніміки, ономастики, нумізматики краю тощо.

Комплексне вивчення історії краю передбачає, що увага учнів повинна зосереджуватись на основних явищах і процесах, які мали місце в історії даного краю. Дуже важливо прослідкувати з доступною учням глибиною, з одного боку, відображення і переломлення в історії краю загально історичних процесів, з другої – внутрішні зв'язки і відношення між подіями і явищами місцевої історії.

Проведення краєзнавчої роботи може включати різноманітні форми і методи навчання, зорієнтовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів учнями. Серед них визначальними є:

- методичні схеми і рекомендації вивчення краєзнавчих об'єктів;

- екскурсії до краєзнавчого музею, тематичні розповіді екскурсовода і керівника факультативу;

- навчально-практичні роботи, лабораторні (з документами, архівними матеріалами з історії краю);

- зустрічі з ветеранами війни, національно-визвольних рухів, народними умільцями; практикуми в місцевому архіві; тематичні походи та експедиції;

- конференції з історії краю;

- організація книжкових тематичних виставок і занять з бібліографії краю;

- робота з краєзнавчими текстами;

- тематичні бесіди і діалоги учителя та учнів.

Важливою ділянкою краєзнавчої роботи в школі є факультативні заняття. Досвід підтверджує, що вони хоча й належать до категорії навчальних, однак в основному передбачають широку позакласну і позашкільну діяльність. Головними особливостями факультативів є: поглиблене теоретичне вивчення матеріалу, різноманітність форм і методів роботи. В їх основі лежить добровільний та глибокий інтерес учнів до краєзнавства, а також самостійна діяльність. Краєзнавчі

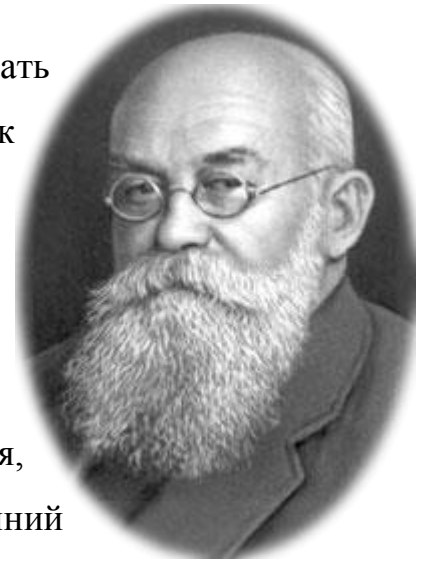
факультативи організовують тих школярів, які прагнуть самостійно отримати знання про рідний край, поглиблено вивчають документальні матеріали місцевих архівів, музеїв, наукову краєзнавчу літературу, беруть участь в експедиціях.

Різноманітність форм і засобів позакласної краєзнавчої роботи при оптимальному забезпеченні сучасною методикою робить її важливим засобом реалізації оновлення змісту шкільної історичної освіти. Все це збагачує знання учнів з історії рідного краю, сприяє засвоєнню програмового матеріалу, оволодінню знаннями, уміннями і навичками з предмета, формує національну самосвідомість, виховує активного, освіченого громадянина незалежної України, адже ,як стверджував С.Цвейг: «Історична подія буває завершеною не тоді, коли вона відбулася, а лише після того, як вона стає надбанням нащадків».

***Відкритий захід: «Михайло Грушевський – дослідник минувшини і
творець живої історії»***

Мета: сприяти поглибленню знань про постать Михайла Грушевського, його діяльність і вплив на розвиток українського руху, охарактеризувати історичного діяча, розкрити значення його діяльності в історичному процесі, сформуванати історичний світогляд учнів, виховувати інтерес та повагу до видатних діячів.

Обладнання: мультимедійна дошка, презентація, фільм «10 цікавих фактів про М.Грушевського», музичний супровід.

Хід:

Ведучий

У кожного роду є свої історичні постаті першої величини, яких не в змозі прикрити пил віків як і не можуть зламати кайдани їх можновладців.

Наш сьогоднішній творчий захід присвячений 150-тиріччю з дня народження історика, політика, державотворця Михайла Сергійовича Грушевського, який присвятив все своє життя Україні, народу України.

Тобі, Україно, мій мужній народе,
Складаю я пісню святої свободи,
Усі мої сили і душу широку
Й життя я віддам до останнього кроку.
Почуття єдиної родини
Серцем відчуваємо своїм.

Кращі з кращих за свободу
Сміливо стали без вагань,

За долю усього народу
В години визвольних змагань.
В наших серцях і в нашій крові
Дух, що його зродив Тарас,
Вічно живе і закликає
До боротьби і праці нас.
Хто каже, що ми незалежність
Без краплі крові здобули,
Той гнівить Бога, зневажає тих,
Хто за неї полягли.

Учень 1

Історія була жорстокою з Україною. Впродовж багатьох століть український народ не раз піднімався на боротьбу з поневолювачами. Море крові пролили наші предки, щоб повернути втрачену державність і невмирущу славу Київської Русі.

Михайла Грушевського, якщо і згадували, то неодмінно з негативними ярликами. Його наукова, культурницька, педагогічна, громадська та політична діяльність неодмінно подавались у викривленому віддзеркаленні.

Безцінні наукові праці М. Грушевського було вилучено з усіх бібліотек, а його бібліографічні раритети поховано у спецсховищах.

Учень 2

У листопаді 1991 р. уже в незалежній Україні почався процес повернення його імені українському народові, вітчизняній науці, всьому світові.

І сьогодні Михайло Грушевський - відомий в українській історіографії, автор неперевершеної „Історії України-Руси“, творець багатой наукової спадщини, знакова постать української та світової науки, культури, державності.

Учень 3

Народився М. Грушевський 29 вересня 1866 року в невеликому місті Холмі (тепер на території Польщі. 1896 року трьохрічний Михайло разом з батьками переїздить на Кавказ. Жили Грушевські у Ставрополі, Владикавказі й Тифлісі.

Мандруючи з батьками просторами Російської імперії, Михайло часто приїжджав в Україну, подовгу гостював у свого діда священика в селі Лісники під Києвом.

Велична українська природа, славна історія, висока культура і традиції рідного народу залишили в душі хлопчика пам'ятні враження. Тільки тут він по-справжньому почувався вдома.

Учень 4

Буває, часом сліпну від краси.

Спинюсь, не тямлю, що воно за диво,—

оці степи, це небо, ці ліси,

усе так гарно, чисто, незрадливо,

усе як є — дорога, явори,

усе моє, все зветься — Україна.

Така краса, висока і нетлінна,

що хоч спинись і з Богом говори.

Учень 5

1886 році Михайло, закінчивши гімназію, вступив на історико-філологічний факультет Київського університету.

В університеті обдарований юнак під керівництвом одного з найвизначніших істориків того часу професора Антоновича робить свої перші кроки в праці.

Учень 6

У студентські роки Грушевський глибоко вивчає історію Середньої Наддніпрянщини доби Давньої Русі, а також середньовічну історію України загалом.

Учень 7

У 1894 році Михайло Грушевський очолює щойно утворену кафедру всесвітньої історії у Львівському університеті. Того ж року вчений у великому залі університету Святого Володимира блискуче захищає магістерську дисертацію.

Роки професорства у відомому в Європі Львівському університеті стали для М. Грушевського школою змужніння і як талановитого викладача історії України та ряду інших дисциплін, і як глибокого дослідника історії свого народу. Тут же виявляються неабиякі його здібності як громадського діяча.

Протягом 1897 - 1898 років М. Грушевський пише перший том своєї фундаментальної праці «Історія України-Руси», наприкінці 1898 року вона побачила світ у Львові. Незабаром історик видав ще два томи. Дослідження було широко прийняте в Галичині, проте заборонене російським урядом.

Довідкова інформація:

Історія України-Руси - 10-томна монографія Михайла Грушевського. Головна праця його життя. Містить виклад історії України від прадавніх часів до другої половини 17 століття.

Михайло Грушевський згадував, що «зайнявши кафедру, я сім семестрів к ряду (1894-97) читав загальний курс історії України. Повторений потім вдруге ще раз у 1898-1902 рр. курс сей мав послужити мов би скелетом тої задуманої історії... Протягом 1897-98 рр. був написаний I том і при кінці 1898 р. був видрукуваний».

З цього року й почали виходити по черзі томи «Історії України-Руси» Михайла Грушевського. У 1899 р. був написаний і виданий другий том, у 1900 - третій, у 1903 - четвертий, у 1905 - п'ятий, а на початку XX ст. були опубліковані наступні 6-8 томи.

Пізніше затримка видання наступних томів була викликана політичними обставинами, працею на посаді голови Центральної Ради. вимушеною еміграцією і тільки з поверненням на Україну в 1924 році історик спромігся підготувати і видати дев'ятий том «Історії України-Руси» (1928-31). Він підготував і десятий та одинадцятий томи, десятий вийшов вже після його смерті, під редакцією дочки Катерини Грушевської у 1936 році, а доля подальших рукописів стала таємницею для нас.

Учень 8

Після революції 1905 - 1907 рр. М. Грушевський переніс свою діяльність до Києва. Створив Українське наукове товариство (УНТ), увійшов до складу Товариства українських поступовців (1907)

Початок першої світової війни застав Грушевських у Карпатах. Шлях додому виявився складним і небезпечним - через Відень, де були давні знайомі й друзі. Вони допомогли родині перебратися в Італію, яка на той час ще не знала, на чийому боці вона воюватиме. Звідти через Румунію в 1916 році повернувся в Київ. Та місцева влада зустріла приїзд історика холодно і з недовірою. На підставі наклепницького звинувачення у „симпатіях до Австрії" його було заарештовано й ув'язнено в Лук'янівську в'язницю. Щоправда під тиском масових протестів у Києві, Петрограді і навіть Нью-Йорку власті зрештою звільняють видатного вченого з тюрми.

Учень 9

Лютнева революція 1917 році звільнила М. Грушевського з-під нагляду царської охоранки. Він повертається на Україну і поринає в політичне життя.

Саме тут, у Києві, від березня 1917-го діяв представницький орган українського народу - Українська Центральна Рада, яка заочно обрала Михайла Грушевського своїм головою. 22 січня 1918 року четвертим Універсалом Центральна Рада проголосила УНР самостійною, вільною і суверенною державою українського народу. 29 квітня 1918 року, в останній день існування Центральної Ради, Михайла Грушевського було обрано Президентом.

Довідкова інформація:

Останнім часом цей факт викликає багато суперечок. Дослідивши ґрунтовно питання президентства Михайла Грушевського ми дійшли такого висновку:

З погляду формального, юридичного, а відтак і наукового, Грушевський не був президентом Української Народної Республіки. Такої посади в УНР не існувало, не передбачала її й ухвалена в останній день функціонування Центральної Ради Конституція. Невідомий жодний акт, учинений Грушевським як президентом УНР.

Зокрема, у Конституції Української Народної республіки від 29.04.1918 року було записано:

«§34. Скликає Всенародні збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародними зборами. Нові Всенародні збори скликає і відкриває їх Голова, вибраний попередніми Всенародними зборами. Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові збори і ними вибраний новий Голова».

Таким чином, Конституція УНР вводила в Україні парламентську форму правління, а не президентську чи парламентсько-президентську. Відповідно М. Грушевського не можна було обрати на посаду, якої не існувало

Водночас кваліфікація Грушевського «президент Ради» була тоді досить поширеною, особливо в газетних публікаціях. Це ймовірно пов'язане з тим, що ще одне значення слова президент - голова . Зокрема Грушевський послуговувався візиткою, де був напис французькою мовою (президент парламенту України - тодішній відповідник сучасного Голови Верховної Ради України), а також пізніше підписувався «бувший президент Української Центральної Ради». В протоколах засідань Ради він називався українським словом "голова". Таким чином Грушевський був не головою УНР, а головою Центральної Ради УНР.

Учень 10

У квітні 1918 року німецькі окупанти розігнали Центральну раду, поставивши на чолі України гетьманом російського генерала Павла Скоропадського, який узяв на себе тимчасово «усю повноту влади».

Увесь період Гетьманщини професор перебував у підпіллі.

Учень 11

Опинившись перед загрозою арешту, М. Грушевський їде до Станіслава (тепер Івано-Франківськ), а звідти - до Праги, потім якийсь час жив у Берліні, Відні, Женеві, а 1924 році оселився в Бадені. Ще восени, 1919 року він заснував український соціологічний інститут, налагодив видання журналу „Борітеся - поборете", створив бібліотеку рідкісних книг.

Наприкінці 1922 році М. Грушевський із родиною виїхав із Відня до Києва. Михайло Сергійович повертався вже як визнаний лідер в історичній науці. Його

обрали академіком Української академії наук. Знову, як і раніше у Львові, навколо вченого гуртувалися молоді, талановиті вчені. Визнанням великих заслуг Грушевського вченого стало обрання його 1929 року дійсним членом Академії наук СРСР.

Учень 12

Проте, невдовзі ситуація змінилася. Навколо науковця створено атмосферу недовіри, а то й ворожості. Діяла опозиція з числа політичних діячів та вчених, до якої ввійшла навіть частина із його найближчого оточення. Він відчував, що його постійно пильнує Державне політичне управління. Але попри все, то були плідні для нього роки. Виходять чергові томи його фундаментальних досліджень, з'являються нові покоління істориків. Визнанням світового значення його наукової діяльності було святкування 60-ти річчя вченого-енциклопедиста в жовтні 1926 р.

Учень 13

У березні 1931 року Михайло Сергійович Грушевський змушений був залишити Київ і переїхати до Москви. Під час відрядження М. Грушевського було заарештовано.

Вченого звинуватили в тому, що він очолював Український національний центр. Попри погане самопочуття Михайла Сергійовича, його допити тривали з 28 березня по 3 квітня 1931 року. На завершальному етапі слідства він відмовився від вирваних під тиском показань і був звільнений.

Грушевський, опинившись на волі, був знятий з усіх посад і змушений жити в Москві під наглядом НКВС.

Учень 14

Восени 1934 року дружина історика домоглася дозволу на короточасну поїздку до Кисловодська, щоб трохи підлікувати чоловіка. Під час перебування в санаторії для вчених М. Грушевський раптово помер. Обставини його смерті й досі остаточно не з'ясовані. Тіло покійного перевезли до Києва й поховали на Байковому кладовищі. То була велика втрата для історичної науки та культури України.

Учень 15

По собі М. Грушевський залишив величезну творчу спадщину. Він є автором близько двох тисяч друкованих праць із різних галузей українознавства. Колосальна працездатність, велика ерудиція, універсалізм дали йому можливість однаково плідно працювати в історії, літературознавстві й фольклористиці, археології й соціології.

Праці Михайла Сергійовича Грушевського оцінювала громадськість європейських країн в той час, як радянська історична наука фактично забороняла вивчення його творчої спадщини. В Україні за роки Радянської влади вирости цілі покоління фахівців-істориків із вищою освітою, які й у вічі не бачили опального академіка.

Учень 16

Метою всього життя Михайла Грушевського, для досягнення якої він поклав всі свої сили, було доведення законного права українського народу на власну історію, культуру і відведення йому належного місця у всесвітньо-історичному процесі. І це завдання ним було виконано. Тому Україна сьогодні гідно поціновує його внесок. Важко оцінити однозначно, ким він був більше - ученим чи політичним діячем. М. Грушевський писав так: «Я сам прийшов у політику через історію і цей шлях вважаю нормальним».

Учень 17

Ім'я видатного історика тісно пов'язують і з нашим містом. Найперший напрямок, за яким відбувалася співпраця ученого з полтавцями, – це його активна видавнича і наукова діяльність. Так, редагуючи випуски Наукового товариства імені Т. Шевченка та “Літературно-науковий вісник”, Грушевський залучає до співпраці багатьох авторів, у тому числі полтавців.

Фільм : «Цікаві факти про М.Грушевського»

Учень 2

Любов у нас до Батьківщини
Іде із серця глибини.
Ми - патріоти України,
Її ми дочки і сини.
Хоч за походженням людини
Й тече у жилах інша кров,
Ми - громадяни України,
До неї вірна в нас любов!

Учень 6

Тут народились ми й живемо,
Тут щастя випало рости.
Палку любов в серцях несемо
Ми - українці, я і ти!
І сила, й мудрість до людини
Від Матері-Вітчизни йде.
Ми - патріоти України
І кращої нема ніде!
Нам наймиліша і єдина
Вітчизна за усі світи!
Чарівна, рідна Україна,
Ми - українці, я і ти!

Круглий стіл: «Роль М.Грушевського в історії українського державотворення»

Мета: сприяти поглибленню знань про постать Михайла Грушевського, його діяльність і вплив на розвиток українського руху; формувати і закріплювати вміння учнів працювати з історичними документами, додатковою літературою, давати характеристику історичному діячу, розкривати значення його діяльності в історичному

процесі, формувати історичний світогляд учнів, виховувати інтерес та повагу до видатних діячів.

Хід:

Учитель: Важко переоцінити значення особи Михайла Грушевського в історії України. Автор багатьох підручників з української історії, геніальний вчений і взагалі надзвичайно талановита людина, він був і видатним політичним діячем. Як зазначав В. Ф. Верстюк, у 1917 році, здається, не було жодного українського з'їзду, де б М. Грушевського не обирали почесним головою або від імені якого йому не надсилали б вітальних телеграм. До повернення Михайла Сергійовича до Києва Центральна Рада була одним із політичних аутсайдерів, який лише "примірявся" до активної політики, а громадсько-політичне життя очолювали загальноросійські революційні організації. З приїздом М. Грушевського утворився той стрижень, навколо якого міг згуртуватись український рух.

Діяльність і творчість Михайла Сергійовича створили цілу епоху в інтелектуальному, науковому, національно-культурному і державному розвитку нової України і орієнтують нас у майбутнє. Як творець всебічної багатотомної "Історії України-Руси", непересічний організатор науки М.Грушевський вимагає ґрунтовного наукового вивчення. Вивчення і узагальнення масиву джерел, літератури про М.Грушевського, українську історичну науку на зламі XIX – XX ст.

диктується незадовільним станом процесу дослідження зазначеної теми. Аналіз існуючої історіографічної ситуації, наявність праць, в яких досліджуються окремі питання розвитку тогочасної історичної науки представниками різних наукових напрямків, викликали необхідність подальшої, більш поглибленої розробки й удосконалення науково-дослідницької практики. Такий підхід обумовлений сучасним станом української історичної науки.

Учень: Головна заслуга М. Грушевського як вченого-історика полягає у тому, що він вперше ґрунтовно проаналізував основні віхи вітчизняної історії, розробив концепцію історичного розвитку українського народу, довів, що наш народ має своє власне прикоріння. «Так, ми Київська Русь, - писав Грушевський, - але разом з тим український народ, особний народ, з своєю особною мовою, історією, письменством». Монументальна «Історія України-Руси» М. Грушевського - це, по суті, історична Біблія українського народу, фундаментальний твір, що повстав на величезному архівному матеріалі, і є свідченням вагомого внеску працелюбного українського народу у світову культуру й цивілізацію. Якщо постаті Тараса Шевченка й Івана Франка, хоч і в заідеологізованій ретуші, в цілому не підлягали забороні, то Михайла Грушевського, якщо і згадували, то неодмінно з негативними ярликами. Його наукова, культурницька, педагогічна, громадська та політична діяльність неодмінно подавались у викривленому віддзеркаленні. Протягом десятиліть геніального вченого і політичного діяча неодмінно зображали буржуазним націоналістом, ідеологом і натхненником української контрреволюції, хоч він був соціалістом-революціонером і одним із вождів української революції та федералістом.

Учень: Його вважали ворогом Радянської влади, хоч він виступав за найширше, але рівноправне співробітництво з нею та агентом айстро-німецького імперіалізму, хоч він був його непримиренним ворогом. І найабсурдніше: його виставляли заклятим ворогом українського народу, хоч він залишався його вірним сином до своєї смерті та фальсифікатором історії України, хоч нічого глибшого і достовірнішого за його історичні дослідження на цій ниві ми досі не маємо. Саме за це його ненавиділи вороги України, української нації, усі, що соціалістами і

революціонерами ніколи не були і не будуть. Його ненавиділи як вченого, як найбільшого історика України, як людини невсипущої праці – ненавиділи всі ті, хто були десь там біля історії України – псевдонауковці, усі ті, кого дратувало те, що Україна мала історика світового рангу. Його ненавиділи як одного з найбільших організаторів української науки – ненавиділи апаратники від науки, приставлені до того, щоб в Україні не було української науки, функціонери, що нищили українські гуманітарні науки та історичну пам'ять українського народу.

Учень: Визначний історик вважав, що багатовікові прагнення українців до свободи і рівності справдяться з перемогою Лютневої революції. Як послідовний демократ (і в чомусь, можливо, ідеаліст і навіть утопіст), він виходив з уявлення, що "у вільній російській республіці не може бути невільних людей." Вчений був глибоко переконаний, що і Росія в цілому, і Україна зокрема, вступили в якісно нову стадію свого розвитку, коли вже неможливо озиратись назад, а треба прямувати вперед, виходячи з нових реалій.

На думку М. Грушевського, найпершим, чого мали домагатися українці, що повинно було стати центральним пунктом їхньої програми, є воля, свобода, право самостійно розпоряджатись власною долею. Тому повалення самодержавства вчений сприйняв як початок визволення, а в підтримці революції вбачав запоруку від реставрації старих порядків. Важливою потребою часу було відстоювання демократичних свобод, виборених

Учень: Під керівництвом М. Грушевського урядом УНР приймалися важливі рішення про державні атрибути, а також здійснювався конституційний процес. Він особисто брав участь в розробці Конституції УНР, яка була прийнята 29 квітня 1918 року. Але після державного перевороту на чолі з П. Скоропадським і М. Грушевському довелося перейти на нелегальне становище. Ліквідація УЦР поклала край державній діяльності М. Грушевського. У підпіллі він здебільшого займався науковою працею, брав участь в обговоренні питання про заснування Української академії наук, однак від пропозиції П. Скоропадського очолити новостворену академію відмовився.

Михайло Грушевський – це вчений світового рівня, творча спадщина якого вражає своїм тематичним діапазоном, енциклопедичністю, універсальністю. Його перу належать близько двох тисяч праць з історії, соціології, літератури, етнографії, фольклору. Ще й досі неповною мірою досліджено його публіцистику, епістолярний доробок. Та насамперед він увійшов у вітчизняну історію як її великий літописець, автор фундаментальної „Історії України - Руси”, справедливо названої метрикою нашого народу. Створена ним цілісна концепція українського історичного процесу увібрала в себе кращі здобутки сучасної йому української науки, була осяяна високою свідомістю і тому стала стрижневою ідеєю українського відродження. Очоливши Центральну Раду, він був глибоко переконаний, що нова українська державність має базуватися на принципах демократії і закону. Своєю працею М.Грушевський закладав міцні підвалини української державності. Пам'ять про нього вічна, наукові праці – невичерпне джерело мудрості.

Учитель: Михайло Грушевський належить до тих громадських діячів, які сповна пізнали велич і насолоду тріумфу і гіркоту поразки, але до кінця залишилися вірними ідеї усього життя - самоствердженню свого народу. Пам'ять про нього - вічна, а його наукові праці - невичерпне джерело мудрості.

Виховна година

Тема: Голодомор 1932 – 1933 р.р.

Мета:

розкрити причини та передумови голоду 1932-1933рр. в Україні, довести, що це був один із найжорстокіших злочинів сталінізму проти українського народу; з'ясувати суть «Закону про п'ять колосків», розширити знання учнів про трагічні роки голодомору та його наслідки для українського народу;

продовжувати формувати навички критичного мислення учнів, розвивати вміння описувати події в логічній та сюжетній послідовності, розвивати навички роботи з історичними документами;

виховувати учнів в дусі поваги до історичної пам'яті українського народу, сприяти патріотичному вихованню старшокласників.

Обладнання: мультимедійний проектор, комп'ютер, презентація до теми «Голодомор 1932 - 1933 років в Україні», карта «Голодомор», копії історичних документів.

ХІД

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності.

Народе мій! Пам'ять знову відродилась,

Прийшла з остогидлого життя,

Щоб свічкою новою запалала

Душа, зірвавши пута забуття.

В молитвах всіх померлих пригадаю,

Живим у Бога буду щедрості просити.

Воскресне дух! Я всіх вас закликаю

Людської пам'яті свічку запалити.

Вчитель: Ми сьогодні перегорнемо чи не найстрашнішу сторінку в історії нашого народу. І до 1932 р. шлях українства був дорогою на голгофу. Але того, що

пережила Україна на поч.. 30-х рр., неможливо досягнути без жаху. Про страшні муки українського народу в 1932- 1933рр.відомо далеко не все.

Змовкли церковні дзвони, церкви стояли сплюндровані, релігійні служби заборонені, священники заарештовані. Одружувалися в ті роки мало, молоді не вінчалися, весілля не гуляли, пісень не співали, гостей не запрошували. Вперше з часів Володимира Великого людей ховали без панахиди, без священника, без хреста. А ховали багато, часто в загальній могилі. І найстрашніше, що не було це стихійне лихо. Держава крок за кроком штовхала безжально до межі, за якою починалося страхіття. Селянська Україна від Донця до Збручу перетворилася у безмовне пекло.

Повідомлення теми, мети, епіграфа уроку.

Учень:

Їдуть, їдуть людомори
У червоних прапорах,
Забирають із комори
Порох, зниділий на прах.
Вимітають пил зі скрині,
Зерен запашні сліди,
Залишають Україні
Хліб з кропиви й лободи.

Вчитель: Голодомор - соціально-господарське явище, що виявляється в позбавленні населення мінімуму необхідних продуктів харчування і призводить до зміни демографічної і соціальної структури населення регіонів, а іноді і країн.

Геноцид — дії, спрямовані на часткове чи цілковите знищення якої-небудь національної, етнічної чи релігійної групи населення.

Учень: Я розповім вам про причини і передумови голодомору 1932 – 1933 рр.

У 30-ті роки ХХ ст. український народ змушений був пройти через знущання з боку влади, відчуття постійного страху і голоду. А починалося все із згортання непу, введення індустріалізації, колективізації.

Щоб відшукати кошти для індустріалізації, селянин примушений вступати до колгоспу, здавати хліб державі.

Ми з'ясували, що ще в січні 1928р. в період хлібозаготівельної кризи, було прийнято рішення Політбюро ЦК ВКП(б) про примусове вилучення у селян зернових надлишків. Почалося згортання непу. А вже в липні 1928 р. було взято курс на суцільну колективізацію.

Колективізація привела до різкого падіння продуктивності сільського господарства. Валовий збір зерна становив: в 1930р. – 23 млн. т., у 1931р. – 18 млн. т., у 1932 – 13 млн. т.

У селян України в 1932-33 рр. було вилучено державою все зерно, в тому числі і посівний фонд. В колгоспах існувала безгосподарність, в 1932р. землі в Україні були засіяні лише на?.

Причини голодомору:

1. Насамперед економічні - примусове вилучення у селян зернових надлишків.
2. Примусова суцільна колективізація і масове створення колгоспів.
3. Голод як засіб упокорення селянства.
4. Відсутність реального економічного і політичного суверенітету республіки, повне підпорядкування центру.

Розповідь про «Закон про п'ять колосків».

ВІДЕО. Перегляд відеозапису спогадів очевидців голодомору(або прочитати свідчення очевидців).

Інформація про голод, що вже розпочався на Україні, була відома вищому партійному керівництву (Сталіну). Але замість того, щоб рятувати селян, держава посилила тиск на них, щоб за будь-яку ціну виконати план хлібозаготівель. Українську хлібозаготівельну комісію очолював Молотов(секретар ЦВ ВКП(б)). В грудні 1932р. в Україну прибув Каганович, який мав наказ Сталіна забрати посівні фонди.

7 серпня 1932 року був прийнятий Закон «Про п'ять колосків», «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперативів та про зміцнення соціалістичної власності». (за розкрадання майна каралося розстрілом або позбавленням волі на строк не менше 10 років).

ВІДЕО. Перегляд фрагменту з документального фільму «Жертвам голодомору присвячується».

Які існують точки зору щодо причин голоду?

Документ №1

Постанова Ради Народних Комісарів України від 20 листопада 1932 року «Про заходи до підсилення хлібозаготівель»

Документ №2

«Закон про п'ять колосків». 1932 р.

Документ №3

Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботували хлібозаготівлю

Радянська влада замовчувала факт голоду. Жодної офіційної згадки про цю жахливу трагедію не було зроблено. Офіційно голоду не було.

Це було не стихійне лихо, а навмисно підготовлений голодомор.

Було зареєстровано 28 випадків людоїдства і 13 випадків трупоїдства.

Учень: «Наслідки голодомору, демографічні втрати».

У підручнику є інформація про це і учні самостійно працюють з текстом підручника і складать тези по даному питанню а потім звіряють свої записи з інформацією на слайді.

Наслідки голодомору:

Величезні людські втрати (від 3,5 до 8 млн. осіб)

Знищення старого українського села з його багатими народними традиціями, розселяння України)

Придушення опору колективізації; перемога колгоспного ладу на селі.

Масове переселення селян із Росії в Україну.

Вчитель про демографічні втрати:

Села України обезлюдніли. Живі не мали сил ховати мертвих. Чорні прапори майоріли над сільрадами вимерлих сіл. Історики називають різні цифри щодо кількості жертв голодомору 1932 - 1933 рр., адже підрахувати точно неможливо. А цифри ці страшні: від 3 до 4,5 млн. чоловік. Як підраховували історики, у той час в Україні щодня помирало понад 25 тисяч людей. Але найстрашнішим є те, що голод був штучно створений тодішньою владою. Пік голодомору прийшовся на весну 1933 року. В Україні тоді вмирало 17 людей щохвилини, 1000 – щогодини, майже 25 000 – щодня. Найбільше від голоду постраждали Полтавська, Харківська, Сумська, Черкаська, Київська, Житомирська області. На них припадає 52,8% загиблих. Смертність населення тут перевищує середній рівень у 8-9 і більше разів.

Вдумайтесь в ці цифри:

навесні 1933 р. від нестачі продовольства вимерли 738 населених пунктів;

протягом лютого-березня 1933 р. померло 1467 чоловік, всього від голоду загинуло 8-9 млн. чоловік.

Смерть стала звичною. Вона втратила свою трагічність. Люди сприймали її як порятунок від мук. Голод убивав людину фізично, ламав її морально, позбавляв людської суті. Мертві годували живих.

Свіжі могили розкопувались, сил не було ні плакати, ні мучитись. Смерть стояла поруч, сиділа за столом і ходила подвір'ям. Людина хотіла їсти, все інше їй байдуже, навіть власна смерть.

Сталін заборонив згадувати про голод в ЗМІ. На пленумі ЦК ВКП(б) в січні 1933р. заявив, що матеріальне становище робітників і селян поліпшується з року в рік і що в цьому можуть сумніватися лише затяті вороги радянської влади.

Українським селянам припиняють продавати квитки на залізничний і водний транспорт.

Фактично вся Україна заносилася на «чорну дошку». На «чорні дошки» було занесено 85 районів України.

Підсумки

Кожен із нас повинен знати масштаби цієї трагедії – голодомору 1932-1933 рр., внаслідок якої померли мільйони людей і не тільки знати і пам'ятати, а й

передавати це іншим. Шанувати пам'ять померлих, робити все можливе, аби подібні трагедії не могли повторитися. Указом Президента України встановлено День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій — 22 листопада. Щорічно в цей день люди віддають шану нашим безвинно постраждалим співвітчизникам.

Тепер, після того, як минуло вже багато років, ми можемо відповісти на **запитання: чого хотіли досягти організатори голодомору? кому було вигідно «підрубати» нашу хліборобську націю під корінь?**

Трагедія 1932-33рр. зламала опір колективізації — саме цього прагнула більшовицька влада. У той час, як від голоду помирали мільйони українців, влада продовжувала вивозити зерно за кордон. Також в Україні у той час на повну потужність працювали спиртзаводи, які переробляли зерно на горілку, що йшла на експорт. Тому голод був спрямований на українське село для придушення національного опору колективізації. На 1937 р. в колгоспах було об'єднано 96% селян.

Якою ціною це було зроблено, ви вже знаєте. А тому наш обов'язок сьогодні — зберегти пам'ять про всіх невинно закатованих, пам'ять про тих, хто не дожив, пам'ять про тих, хто не долюбив, пам'ять про живих і ненароджених. Ніхто не має права про це забути. Український народ заслуговує і шани, і поваги. А пам'ятником жертвам голодомору хай буде наша пам'ять про минуле, небайдуже ставлення до національної трагедії.

«Перлина Полтави, обпалена війною»

Кожне місто, як і кожна людина, має своє обличчя. Риси цього обличчя – знакові місця, архітектурні споруди, музеї, пам'ятники, вулиці та провулки. Гордовиті, величні, затишні та шляхетні, подекуди унікальні, подекуди в чомусь схожі. Обличчям нашого славетного міста є будівля, яка визнана справжнім архітектурним шедевром, виконаним у стилі українського модерну, місце, де втілені національні традиції, що склалися віками – Полтавський краєзнавчий музей.

Полтавський краєзнавчий музей – окраса не тільки Полтавщини, а й всієї України, учасник багатьох міжнародних виставок. Німеччина, Італія, Болгарія, Росія, Індія, Австрія, Польща - всіх країн і не перелічити! Заклад - лауреат

Всеукраїнських музейних фестивалів «Музей III тисячоліття» (м. Дніпропетровськ, 2005 р., 2008 р.).

Незважаючи на це до сьогодні залишається мало відома історія музею.

Самою найменш описаною та найбільш трагічною є сторінка життя закладу в роки окупації Полтави фашистськими

загарбниками 1941-1943 рр.. В наш важкий та тривожний час є актуальним вивчення історії свого краю, історії створення та збереження його культурних та історичних надбань, адже це формує почуття гордості за свою країну, за її народ, сприяє бажанню берегти традиції, уболівати за майбутнє країни, допомагає нам не повторювати помилок минулого.

Полтавський краєзнавчий музей розташований на місці садиби козака Павла Руденка, де 1872 року був побудований будинок Полтавського губернського земства. 1901 року будинок земської управи був розібраний. 1903 року на його місці розпочалося будівництво нового, яке закінчилося у 1908 році. Початковий проект споруди в стилі французького ренесансу розробив полтавський архітектор Олександр Ширшов, але завдяки підтримці українського художника Сергія Васильківського конкурс виграв проект художника і архітектора Василя

Кричевського. В ньому широко використовувалися національні мотиви. Цікавим є той факт, що російський імператор Микола II, відвідавши у 1909 році Полтаву і побувавши в будинку земства обурился: «Стиль дома исполнен как бы для прославления малороссов и их истории, что крайне не допустимо и вредно для государства». Його обурення зайвий раз довело мешканцям міста, що вони є не просто частиною Великої Російської імперії, а що вони - українці.

Музей засновано 1891 року за ініціативою професора Василя Докучаєва, який в 1890 році запропонував створити в Полтаві природничий музей. Основу першої експозиції склали колекції, що зібрала експедиція професора Докучаєва - зразки ґрунтів - 4 тисяч одиниць; зразки гірських порід - 500 одиниць; гербарій - до 800 аркушів.

1906 року Полтавському губернському земству Катериною Скаржинською були подаровані значна колекція (20 тисяч експонатів) та наукова бібліотека, які були нею зібрані. На початку XX століття до Музею Полтавського земства надійшла колекція Павла Бобровського. 1920 року відбулося відкриття нової експозиції Центрального пролетарського музею Полтавщини, якому було передано весь будинок губернського земства. У 1920- 1941 роках діяла окрема експозиція «Кабінет Славних полтавців». У різний час в музеї працювали вчені та діячі культури, дослідники Полтавщини - археологи й етнографи Іван Зарецький, Вадим Щербаківський, Костянтин Мощенко, Олександр Тахтай, Михайло Рудинський, природознавці - Володимир Вернадський, Микола Гавриленко, Валентин Ніколаєв, художник Никанор Онацький.

Напередодні війни Полтавський краєзнавчий музей мав багату змістовну експозицію. В його фондах налічувалося близько 118 тис. експонатів. У науковому архіві та бібліотеці зберігалися унікальні видання та першоджерела з історії України, Полтавщини. З наближенням фронту до Полтави колектив музею проводив велику роботу по врятуванню найцінніших експонатів. У серпні 1941 року ряд експонатів із дорогоцінних металів передали на збереження до Полтавського

держбанку, близько 3 тис. предметів на початку вересня евакуювали до Уфи та Тюмені.

Основна частина музейної колекції залишилася в окупованій німцями Полтаві, їм випала трагічна доля: значну кількість їх було вислано до Німеччини, а іншу, яка не дуже зацікавила німців – спалено. В ці трагічні дні в музеї залишалася і більша частина музейних працівників, на чолі з щойно призначеним директором Костем Мощенко, які всіма силами намагалися врятувати колекції музею.

Завдяки цим людям трапилася цікава історія з порятунком Пересопницького євангелія – видатного пам'ятника української писемності XVIст. Рукопис, який тримав у руках сам гетьман Іван Мазепа під час окупації зникає і вважається втраченим. Та доля реліквії виявляється щасливою: один з музейних працівників в останню хвилину евакуації засунув його в ящик з виробами прикладного мистецтва, чим і врятував його від німецьким окупантів.

Але все ж масового характеру набуло вилучення німецькими офіцерами величезної кількості культурних цінностей, що залишалися в Полтаві. Цікаво було те, що воно здійснювалося на підставі формальних розписок із зобов'язаннями повернення музейних предметів. При цьому надіслані ними солдати вилучали експонати силою, взагалі не питаючи згоди музейних працівників. Так, зокрема, німецький генерал в супроводі групи солдат забрав з музею картину М. О. Ярошенка «Гірські орли», залишивши розписку про її вилучення. Картина досі вважається втраченою. Німецькі чиновники постійно вимагали видачі їм з фондів музею картин, скульптур та інших творів мистецтва, старовинних меблів, килимів та посуду для використання у своїх квартирах.

Коли вже стало відомо, що німцям невдовзі Полтаву доведеться залишити, містяни стали свідками справжнього по грабунку музею: до закладу під'їжджали автомобілі, німецькі солдати завантажували до них експонати. З художнього відділу було вивезено 110 картин, 66 одиниць меблів, 40 старовинних ікон, велику кількість килимів, рушників, плахт. За спеціальним наказом німецького музейного інспектора України була вивезена більша частина археологічних збірок.

Найбільш трагічними для музею стали 21 вересня та ніч з 21 на 22 вересня. 21 вересня, о восьмій годині ранку, у входні двері музею увірвалося близько 40 гітлерівців. Офіцер вишикував солдат у вестибюлі, віддав наказ і солдати розбігалися по залах, знищуючи все на своєму шляху. Офіцер особисто розбив дві японські вази і велике дзеркало. Окупанти розбивали вітрини, шматували бібліотечні книги. Вважається, що саме в цей час були знищені історичні пам'ятки – стародруки Мстиславця та Галятовського.

О 14-й годині зали музею залили бензином та термічною рідиною й підпалили. За день 21 та ніч 22 вересня згоріли третій і другий поверх. Вранці 22 вересня під'їхав новий загін фашистів, німці облили бензином підвальне приміщення, де зберігалася бібліотека, архів. Від високої температури гранітні стіни фундаменту потріскалися, залізні перекриття погнулися й поплавилися.

Коли радянські війська увійшли в Полтаву, на тротуарі біля музею лежало вісім обгорілих трупів: шість чоловіків, жінка, 10-річна дівчинка. Очевидці казали, ці люди намагалися врятувати експонати та розлючені фашисти вкидали їх у вогонь живими...

Проте не дивлячись на героїчні вчинки цих полеглих мешканців міста, на самовіддані спроби працівників музею врятувати безцінні експонати, більша частина їх залишилася безповоротно втрачена.

Після війни частково експозиція була відновлена. Довгий час вона розміщувалася в малоприспособованому приміщенні. І тільки в 1964 році було врочисто відкрито реконструйовану будівлю музею. На жаль, повної ідентичності колишньому будинку Полтавського губернського земства досягнути не вдалося. Нинішня реконструкція, що проводиться в кілька етапів,

оновила, вдихнула друге життя в цей неперевершений витвір архітектури. Зовсім іншою стала й експозиція музею. Повністю перебудовано 24 експозиційних зали.

Завітайте до Полтавської перлини сьогодні. Експозиція Полтавського краєзнавчого музею налічує близько трьохсот тисяч об'єктів, які являють собою унікальну колекцію старожитностей і предметів, які знайомлять відвідувачів музею з природою, історією та

культурою Полтавської області. В окремих залах Полтавського краєзнавчого музею зберігаються раритетні експонати, які знайомлять нас зі світовою історією. Тут також можна побачити козацькі реліквії, зразки старовинної холодної зброї, предмети побуту та домашнє начиння, культові артефакти, цінні нумізматичні зібрання, колекції полтавської народної вишивки.

Все це ми можемо побачити завдяки тим полтавцям, імена яких, на жаль, не відомі нам до сьогодні (відомо лише декілька прізвищ працівників музею), справжнім патріотам свого краю, тим безіменним мешканцям, які не пошкодували свого життя аби врятувати історію, зберегти її нащадкам. Пам'ять про них, про їх подвиг ми повинні берегти. Так, сьогодні історію творимо ми самі, наші батьки, старші брати та сестри, але шануючи вчинки наших предків, ми не маємо права ставитися до культурних та історичних пам'яток зі зневагою, занедбувати їх, особливо зараз, адже Полтавський краєзнавчий музей це не тільки архітектурна та історична пам'ятка, не тільки культурний осередок, це – доля, доля багатьох мешканців нашого славетного міста.

Дослідницька робота учня 10 класу
«Українська революція: концепція, хронологія, періодизація»

Історія України – це невтомна боротьба її народу за незалежність, визнання та об'єднання, ідея всеукраїнської єдності не полишала українців протягом багатьох століть. В історії українського народу є події, які відіграли важливу роль в реалізації цих національних ідей. Однією з них є українська революція 1917-1920 рр. Безумовно, це дуже суперечлива сторінка історії, сторінка, яка, мабуть, найбільше переписувалась і змінювалась протягом століття. Українська революція в своєму нестримному русі принесла багато явищ, які сприяли розвитку національно-визвольного руху, але принесла і багато фактів негативного характеру про які ми не маємо права забувати, особливо в наш важкий і неспокійний час, коли ми самі та наші мужні захисники боремося за єдність нашої землі, творимо історію. Наше завдання – вивчаючи історію, вчитися на помилках минулого, щоб не допустити їх повторення.

Але не дивлячись на деякі негативні риси революція вивела український народ на шлях розвитку, поставила українське питання на перший план, відіграла історичну роль у пробудженні українського народу до власного незалежного життя. Українська революція 1917-1920 рр. здійснила мрію багатьох поколінь українців про об'єднання в єдиній соборній державі. Незважаючи на тривале імперське поневолення народ знайшов у собі сили, щоб протягом тривалого періоду вести запеклу збройну боротьбу, відстоюючи свою державність.

Отже, у 1917 році український народ одержав історичний шанс створити власну соборну державу. Революція 1917 р. застала українців скаліченими національно, соціально і культурно. Після довгої московської неволі, перед вибухом революції лише селянство залишалося українським щодо мови та національних традицій. Всі інші верстви українського суспільства були денаціоналізовані. Відсіль - мала національна свідомість в народних масах. Важке соціальне становище переважної частини населення, нерозв'язаність аграрного питання і проблеми соціального захисту робітників - все це мало вирішальний вплив на організацію

українських національних сил, зокрема на організацію українського проводу. Українцям нам не бракувало ентузіазму та запалу в тодішній визвольній боротьбі, але для державного будівництва бракувало організованих і добре підготовлених сил, бракувало людей дисциплінованих, з характером, людей з фаховою та загальнополітичною освітою. Наслідком того в багатьох галузях державного життя ширилася безвідповідальна “отаманщина” та сваволя на шкоду українській визвольній боротьбі. Недостача українських інтелігентських сил найтяжче відбилася на організації селянства. Бракувало інтелігентних сил, що допомогли б селянству організуватися та підпорядкуватися єдиному українському центрові. Звідси постійні ідеологічні питання в селянських масах, масові політично роз’єднані повстання проти окупантів, величезні людські жертви там, де при організованих виступах їх могло й не бути.

Події Лютневої революції відкрили нову сторінку в історії України. Розпочався складний і суперечливий розділ її суспільно-політичного, духовного та національного розвитку. У березні 1917-го в Києві спалахнула революція. Зміна влади супроводжувалася складними суспільними потрясіннями. Багатотисячні мітинги, демонстрації, агітаційні листівки й газети стали невід’ємною частиною життя містян.

Звістки про повалення самодержавства спричинили хвилю маніфестацій, що прокотилися багатьма містами України. Найбільші - в Харкові, Одесі, Києві. їхні мешканці вітали перемогу революції, повалення старого й початок нового ладу. Людність масово приймала присягу на вірність Тимчасовому уряду. В адміністративних установах знищувалися імперські символи: двоголові орли, царські постаменти, зображення й ініціали.

Протягом кількох днів в Україні були ліквідовані всі органи старої царської влади. На зміну їм прийшли ради об’єднаних громадських організацій.

Декларацією серйозності намірів української частини Києва була національна маніфестація 19 березня 1917 року. На вулиці міста, як повідомлялося в тогочасній пресі, вийшли близько ста тисяч осіб, багато з національною атрибутикою. Після десятиліть переслідувань і заборон це було щось неймовірне. Але не можна не

зазначити, що на перших порах всі демократичні перетворення в українському суспільстві носили стихійний характер.

Падіння самодержавства зумовило піднесення українського національного руху. Уже на початку березня ї 917-го українська громадськість утворила свій представницький орган - Українську Центральну Раду. Газета Киевская мысль» у замітці «Серед українців» 4 березня 1917-го повідомляла: «Вчора увечері відбулося багатолюдне зібрання представників українських місцевих і окремих провінціальних організацій та груп. Всього були присутні більше 100 осіб, збори гаряче прийняли пропозицію «Центральної Ради» про висилку депутації в Петроград для заявлення новому уряду про невідкладні потреби українського народу». Ці рядки стали однією з перших згадок УЦР в історичних джерелах. За кілька місяців вона стала провідною політичною силою не тільки в Києві, а й в Україні.

Боротьба українського народу ускладнювалася ще й тим, що в Україні склалася своя особлива суспільно-політична ситуація. Якщо в Петрограді виникло двовладдя, то в Україні з'явилися три центри політичного тяжіння:

1. Губернський комісар Тимчасового уряду в Києві П. Суковкін. Його підтримували проросійська інтелігенція, банкіри, фабриканти і великі землевласники.

2. Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Ці ради склалися з просоціалістичних російських партій та організацій, що діяли тоді в Україні.

3. Українська Центральна Рада. Вона виникла 3 березня 1917 р. у Києві. УЦР сформували представники соціалістичних і ліберальних партій та організацій українського спрямування (УСДРП, ТУП, УНП, УПСР та ін.). Саме ЦР стала виразником державотворчих, демократичних прагнень українського народу.

Ці всі події відносяться до початку революційних подій, стали першими кроками в боротьбі за власну державність українського народу. Ця революційна боротьба, як і будь-яке соціальне явище має свій історично-часовий простір, певні хронологічні рамки, періоди та етапи. З цього питання існує багато думок, точаться

постійні дискусії, ми вирішили скористатися найпоширенішими визначеннями, а в хронологічній таблиці висвітлити найважливіші події української революції.

Отже, більшість істориків визначають події 1917-1920 рр., як українську національно-визвольну революцію і виділяють такі її періоди:

I. Доба Української Центральної Ради (початок березня 1917 р. – кінець квітня 1918 р.)

Як ми вже зазначали Центральна Рада, утворена 3 березня 1917 року, стала провідною політичною силою не тільки в Києві, а й в Україні. ЦР виникла на хвилі революційної боротьби. Вона ставила перед собою завдання перебудови тодішнього суспільного ладу, виходячи з невід'ємного права українського народу на самовизначення і відродження багатовікової державницької традиції.

Головою ЦР було обрано видатного українського історика і громадського діяча М. Грушевського. Значний вплив на політику ЦР справляли соціалістичні і соціал-демократичні сили українського політичного середовища. Центральна Рада висувала вимоги автономії України, підтримувала заходи щодо створення української преси, упровадження української мови в школах, скасування будь-яких обмежень щодо розвитку української культури і громадсько-політичного життя. Загальнодемократичні вимоги і лінія Центральної Ради дістали підтримку з боку скликаних у Києві в травні 1917 р. все українських з'їздів: військового, селянського, робітничого.

Одним з кроків ЦР у процесі державотворення на Україні було видання Універсалів. 10 червня 1917 р. Прийнято I Універсал, тобто державний документ у формі звернення до населення. У ньому проголошувалась автономія України і підкреслювалось, що Україна не відділяється від Росії. 3 липня 1917 р. Центральна Рада видала II Універсал, де проголошувалося, що вона не згодна з відокремленням України від Росії і відкладає вирішення питання про здійснення автономії України до Всеукраїнських установчих зборів. II Універсал був певною поступкою російському Тимчасовому урядові, компромісом, деякою мірою кроком назад порівняно з I Універсалом. 7 листопада 1917 р. було прийнято III Універсал, де Україна проголошувалася народною республікою (УНР) у складі федерації рівних і

вільних народів. 11 січня 1918 р. Центральна Рада видала свій IV Універсал, де проголошувалася самостійність і незалежність України.

Таким чином ЦР згуртувала національні українські сили довкола ідеї української державності. Вона уособлювала прагнення українського народу позбутися колоніальних кайданів російського царизму, здобути волю. Проте в результаті низки помилок, відсутності системних підходів у розв'язанні державотворчих, суспільно-політичних і соціально-економічних проблем України ЦР втратила підтримку значної кількості українського населення і 29 квітня 1918 р. за допомогою окупаційних військ до влади в Україні прийшов гетьман П. Скоропадський. УЦР було повалено.

II. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського (кінець квітня – середина грудня 1918 р.).

Гетьман намагався силою влади й помірними реформами загасити революційне полум'я, відновити стабільність у суспільстві. Проте з перших днів йому протидіяли ті політичні сили, які свого часу представляли ЦР. Спроба відновити економіку на базі пріоритетності приватної власності приречена, суспільство на черговий виток класового протистояння.

Зі зміною політичного режиму в Україні влада опинилася в руках великих землевласників, промисловців і фінансистів. Розпочалося масове повернення поміщиків і капіталістів. Вони відбирали у селян землю, надану їм III Універсалом ЦР, маєтки, заводи і фабрики, палаци. Діяльність гетьманських установ і органів постійно перебувала під суворим доглядом німецько-австрійського окупаційного командування. Воно контролювало відправку до Німеччини зерна, м'яса, меду, цукру, масла, промислового устаткування. Така грабіжницька політика окупаційної влади та гетьманату викликала в народі все більше обурення і опір.

У процесі державотворення гетьман стикнувся з великими труднощами. Українські політичні партії, що сповідували соціалізм ворожо ставилися до нової влади. П. Скоропадський негативно ставився до державного апарату, що дістався йому від ЦР, і продовжував його перебудову навіть наприкінці свого правління.

Але за добу Української Держави вдалося здобути певних успіхів, перш за все, в зовнішньополітичній сфері. Україна встановила дипломатичні відносини з країнами Центрального блоку. В економіці відбулись зміни на краще. Відбудовувалися залізниці, мости, дороги. Вдалося налагодити фінансові справи. Цьому сприяли законодавчі акти гетьманського уряду.

Новий уряд, в якому більшість складали неукраїнці, маса росіян, які тікали до Києва від більшовиків, вільна діяльність проросійських антиукраїнських партій і організацій, а також сприяння організації білогвардійських загонів – усе це налаштувало широкі кола населення проти гетьмана і підняло його на повстання. Воно почалося 14 листопада 1918 р. Його очолила Директорія. Уже 18 листопада 1918 р. повстанці розбили гетьманські війська під Мотовилівкою, а 14 грудня армія Директорії здобула Київ. У цей день П.Скоропадський зрікся влади і виїхав за кордон.

III. Доба Директорії УНР (середина грудня 1918 р. – кінець 1920 р.).

Директорія схилилася до соціалістичного шляху розвитку другої УНР. Вона продовжувала політичний та економічний курс ЦР. Проте лідери Директорії на відміну від провідників ЦР чітко стояли на позиції незалежності України. У середині самої Директорії розгорнулася палка дискусія щодо моделі державності – європейського чи радянського зразку. Формально було досягнуто компромісу, суть якого зводилася до того, що за основу розбудови держави було взяти так званий «трудовий принцип» або «принцип трудових рад» (в губерніях і повітах створювалися трудові ради, а в центрі – Конгрес трудового народу).

Внутрішня і зовнішня ситуація, в якій опинилася Директорія УНР, була дуже складною. Україна була оточена ворогами з усіх боків. На її території діяли шість ворожих армій. Проте їй вдалося досягнути розширення міжнародних зв'язків УНР. Україну визнали Угорщина, Чехословаччина, Голландія, Ватикан, Італія і ряд інших держав. Але їй не вдалося налагодити нормальних стосунків з країнами, від яких залежала доля УНР: радянською Росією, державами Антанти та Польщею.

По причині критичного політичного та військового становища в республіці Директорії не вдалося налагодити управління економікою. Українське селянство,

яке на початку боротьби з гетьманщиною підтримало Директорію, почало виявляти невдоволення її економічною політикою. Поштовх до поглиблення конфлікту дав земельний закон Директорії, виданий 8 січня 1919 року, згідно з яким земля залишалася у власності держави.

В кінці 1918 на початку 1919 років значна територія країни, включаючи Київ, була захоплена більшовиками. В квітні 1919 року на Правобережжі були розгромлені війська Директорії, і станом на весну 1919 року на території України (крім Надзбруччя і західних областей) було встановлено радянську владу.

Однією з найважливіших подій, про яку слід сказати окремо стало утворення Західноукраїнської Народної Республіки, яку проголосили у Львові 9 листопада 1918 р. До її складу увійшли Східна Галичина, Північна Буковина та українські повіти Закарпаття. Держава охоплювала близько 70 тис. км. кв. території з населенням 6 млн. (71% українців, 14 % поляків, 13% євреїв, 2% угорців тощо). Невдовзі Північну Буковину захопила Румунія, а Закарпаття спочатку окупувала Угорщина, а у січні-квітні 1919 р. – Чехословаччина. Все це відбувалося за згоди Антанти. Отже, ЗУНР фактично охоплювала тільки Східну Галичину з населенням 4 млн. (75 % українців, 12% поляків, 11% євреїв, 2% – інші національності).

Уряд ЗУНР незважаючи на війну, яку розв'язала проти неї Польща, будував державний апарат влади. Повітові комісари, які представляли місцеву владу наділялися значними повноваженнями з тим, аби ефективно вирішувати проблеми місцевих громад. У січні 1919 р. було проведено реорганізацію армії, яка звалася Українська Галицька Армія. До неї входила піхота, кіннота, артилерія, санітарна та ветеринарна служби, інтендатура тощо. Було розроблено систему звань і відзнак, державну платню тощо.

Одним з головних напрямків діяльності уряду ЗУНР було об'єднання Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою. Уже 10 листопада 1918 р. було схвалено резолюцію про те, що Державний Секретаріат має вжити заходів щодо об'єднання усіх українських земель в одній державі.

22 січня 1919 р., що було першою річницею проголошення IV Універсалу ЦР, відбувся Акт злуки УНР і ЗУНР. Об'єднання УНР і ЗУНР носило більше ідеологічний, ніж державно-правовий характер. Соборна Україна існувала формально до 16 листопада 1919 р. Політична, військова та економічна ситуація не дозволили наповнити об'єднавчі зусилля реальним державотворчим змістом. Крім того, давалися взнаки різниця політико-ментального середовища обох частин України, їх різний історико-політичний досвід, різні релігійні традиції, протилежність зовнішньополітичного впливу тощо.

Провідники ЗУНР і Української Народної Республіки хоч і припускались численних помилок у ті революційні часи, але безспірним залишається те, що вони самовіддано намагалися відновити незалежну українську державу, діяли в інтересах всього українського народу.

Усі періоди розвитку української революції визначалися знаковими подіями, збройними виступами, акціями та дипломатичними кроками урядів.

Визвольні змагання українського народу 1917—1920 рр. закінчилися поразкою. Державну незалежність, здобуту внаслідок національно-демократичної революції 1917 р., зберегти не вдалося. Утрачено було і певні соціальні здобутки, залишилися нерозв'язаними найважливіші соціально-економічні проблеми.

Становлення української державності відбувалося у складних політичних умовах. Для багатьох пересічних громадян, навіть для видатних політичних лідерів характерною була невизначеність суспільних пріоритетів, форм союзу з іншими державними утвореннями.

Українська революція показала, що ідея незалежності України живе в різних соціальних верствах суспільства. Більшість її прихильників становили українці. Близькою вона була також для представників інших національностей в Україні. Еволюцію поглядів на державний устрій України пройшло чимало політичних лідерів. Підсумком їхніх пошуків стала переконаність у необхідності національно-державного суверенітету України і співпраця з іншими демократичними державами.

Історичне значення визвольних змагань 1917—1920 рр. полягає в тому, що було збережено й поглиблено процес українського державотворення, який бере

початок від часів Київської Русі. Українці знову нагадали всьому світові про себе як про окрему націю, що має повне право на власну державу. Українській Народній Республіці та Західно-Українській Народній Республіці не судилося відстояти і зміцнити незалежність і стати в ряди європейських держав. Набутий досвід і уроки стали надбанням наступних поколінь борців за українську державу і знадобилися наприкінці XX ст.

Боротьба українського народу за незалежність показала, що однієї ідеї проголошення самостійності недостатньо. Потрібна єдність усіх політичних сил, якої завжди бракувало в Україні. Сходячись у головному, національні сили різної орієнтації боролися між собою. Невміння захищатися від зовнішніх ворогів, пошуки опори за межами України, боротьба за владу і внутрішні чвари, неефективна соціально-економічна політика, байдужість частини населення до долі держави призвели до поразки української революції.

Заочна подорож історичними замками та фортецями України

«Україна: подих історії»

(дослідницька робота учнів 8 класу)

Україна - держава з багатовіковою історією та культурою. У кожному регіоні є свої визначні пам'ятки - перлини української землі. Це справжній скарб, наша гордість і надбання. До наших днів збереглися середньовічні фортеці, палаци та садиби, стародавні монастирі та храми, багато інших унікальних архітектурних витворів мистецтва, що навіки прославили своїх майстрів.

На території України існує понад 5000 замків. Кожен з них по-своєму унікальний і особливий. Стіни стародавніх фортець і палаців зберігають історії і життя цілих поколінь, досі зачаровують своєю красою та казковістю.

Здавна замки мали дві головні функції: захисну (оборонну), житлову (згодом - представницьку, репрезентативну).

На ранньому етапі замкового будівництва переважала захисна (оборонна) функція. До цього типу в Українських землях належать: Аккерманська (Білгород-Дністровська) фортеця, Кам'янець-Подільська фортеця, Невицький замок, Генуезька фортеця в місті Судак, Олеський замок, Барський замок тощо.

Проміжні позиції займають фортечні споруди, де захисні і житлові (представницькі) функції зрівнялися. Цей процес набув поширення із XVII століття. Тісний зв'язок обох функцій являють фортечні споруди з палацами на подвір'ї, це: Бережанський замок, Бродівський замок, Збаразький замок, Золочівський замок.

Виникають окремі зразки, коли фортечні споруди використовують як підмурки для розкішного палацу з садом бароко (Підгорецький замок - палац, збережений, Вишнівецький замок-палац з садом бароко, де сад і бастіони зникли, а палац значно перебудований).

Вже в XVII столітті виник замок, де житлові і представницькі функції переважали над захисними. В 18 столітті ця функція переважає у зв'язку із суттєвими змінами ведення війни й зменшенням оборонної функції замків. Виникають розкішні палацові споруди, на які лише переноситься назва «замок» через їх розташування на пагорбі з ровом, використанням башт, під'їздного мосту тощо. Зразки цих замків на території України не збереглись.

Каменець-Подільська фортеця

Відома з XIV століття як частина оборонної системи міста Кам'янець, колишньої столиці Подільського князівства XIV–XV ст., Подільського воєводства XV–XVIII ст., а далі Подільської губернії (1793–1924 рр.). Є складовою частиною Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», що належить до «Семи чудес України».

Неповторного шарму заповіднику надає суворий Кам'янець-Подільський замок, що вже сотні років височіє на скелястому мисі між двома берегами річки Смотрич. За деякими історичними даними, фортеця існувала вже у 10–13 столітті. Спочатку це була староруська дерев'яна оборонна споруда. У 15 столітті Кам'янець-Подільський був захоплений польською шляхтою і стає важливим оборонним пунктом Речі Посполитої. А дерев'яну фортецю замінили на кам'яну. Могутність укріплень Кам'янця-Подільського вражала мандрівників. А її обороноздатність та вдале місце розташування приваблювало турецьких загарбників, литовських князів польську шляхту. У всі часи Кам'янець-Подільська фортеця була неприступною твердинею. Кажуть, що у 1621 році, коли хан Осман з військом підійшов до міста, його вразили міцні стіни і башти фортеці. Він спитав у своїх підданих, хто збудував це диво. Ті йому відповіли:

і

«Аллах». Тоді Осман вигукнув: «Нехай Аллах і бере її», – і відступив. За всю свою історію місто-фортеця було захоплене двічі. У 1393 році фортецю захопив литовський князь Вітовт, а у 1672 році, завдяки великій чисельності війська, містом заволоділи турки. Дух штурму 1672-го року можна і сьогодні відчутися у стінах цієї твердині. Щоб потрапити до Кам'янець-Подільського замку, треба пройти через Замковий міст. Цей міст є унікальною пам'яткою архітектури національного значення. Припускають, що він був побудований римським імператором Трояном під час походу на Дакію.

Меджибізький замок

Наче загубившись у часі, стоїть величний «Білий Либідь» біля злиття річок Південний Буг і Бужок в Хмельницькій області. Це старовинна фортеця в маленькому містечку Меджибіж, яка у віддзеркаленні річок нагадує лебедя. Колись стіни кріпосних споруд мали білуватий відтінок. Вони

були насичені сумішшю подрібненої цегли й вапнякового розчину, тому здалека фортеця дійсно нагадувала білого лебедя. Так ця назва збереглась і до наших днів, хоча роки поступово змили білизну, та й ріки вже не такі широкі. Будівництво замку розпочалось ще у 16 столітті Миколаєм Синявським – польським шляхтичем. Це була його резиденція. До цього тут знаходилися різні оборонні споруди, які, на жаль, до наших часів не дійшли через постійні руйнування татарами.

Перші давньоруські укріплення на місці замку були зведені до навали орди, але в середині XIII століття були знищені за наказом монголів. У той час Меджибізька фортеця була цитаделлю, яку захищали земляні вали. Ядро цього форпосту давньоруських часів виявили на

глибині 11 метрів у результаті розкопок на замковому подвір'ї. Храм на території фортеці існував вже в ті часи. Будівлі замку зосереджені у східному куті, там же розташована Офіцерська вежа. П'ятигранна двоповерхова нарізна Лицарська вежа з амбразурами

знаходиться на північному заході. Біля неї - в'їзд до замку. З цього боку був глибокий рів, через який вів міст. У тупому куті замку - північна восьмикутна вежа. Башта триповерхова. Від неї з двох сторін ведуть комори. Посеред двору зведена замкова церква. Спочатку це був костел. Побудував його син Миколи Сенявського Рафал на місці більш давнього. Від першого храму збереглася крипта під підлогою костелу.

Хотинська фортеця

Це мабуть найстаріша і "найвитриваліша" споруда в Україні. Адже простоявши сотні років вона залишилась практично такою ж, якою була колись. Перші згадки про неї відносяться до 9 століття.

Збудована вона у місті Хотин, Чернівецької області, князем Володимиром Святославовичем. Оскільки ця фортеця

збереглась до наших днів в автентичному стані, тут часто проводять лицарські турніри "Битва націй", а також знімають історичні фільми. Тут по справжньому передається атмосфера часів наших предків.

Історія старовинного міста Хотина – це запеклі війни, великі повстання, славетні перемоги та страшні поразки, це історія жорстоких битв за володіння могутньою фортецею. Існує цікава версія щодо походження назви міста. Кажуть, вона утворилася від слова «хотіти». І дійсно, Замок в Хотині мав вигідне розташування – він знаходився на перетині важливих торговельних шляхів і завжди був мрією для завойовників. Хотинськими землями

прагнули володіти польські королі, молдавські господарі, турецькі султани. За наказом короля Данила Галицького, на місці дерев'яної фортеці було побудовано кам'яну, що стала однією з наймогутніших укріплень Східної Європи.

Хотинська фортеця прославилася і тим, що під її стінами у 1621 році відбулась важлива битва

між турками та об'єднаним українсько-польським військом. Була зупинена османська експансія на захід і врятована Європа від турецького панування. Битва була виграна! Блискавичні вміння виявив український гетьман Петро Сагайдачний. Атакуючи, турки застосували бойових слонів, яких направили на польський табір. Не витримавши натиску, поляки почали тікати. Потім слонів погнали на козацький табір. Козаки причаїлися... Настала тиша... І коли слони були вже біля їх табору, козаки створили великий шум.

Налякані слони, розвернувшись, побігли в турецький табір, а козаки за ними в атаку. Так українці й поляки перемогли 250-тисячну армію султана Османа II, яка на той час тримала під гнітом багато країн Європи. В 1673 році відбулась Хотинська битва, в якій Гетьман Ян Собеський разом з об'єднаним військом на голову розбив сорока-тисячну армію турків. Та на цьому войовнича історія Хотинського замку не завершилась,

безліч кривавих битв проходило під його стінами. Тільки у 18 сторіччі, війська російської імперії 4 рази брали Хотин. До однієї з цих перемог, В. Ломоносовим була написана «Ода на взяття Хотина». Трохи іншого образу, більш романтичного і навіть містичного, надає цій монументальній споруді одна з найвідоміших

легенд, що стосується великої мокрої плями на західному боці фортеці. Вважають, що ця пляма утворилася зі сліз бунтарів, які не бажали коритися туркам і були страчені в замку. За іншою версією, це сльози дівчини Оксани, яку було живцем замуровано у стінах фортеці турецькими завойовниками.

Луцький Верхній замок, Замок Любарта

Був побудований ще в XV столітті литовським князем Любартом, який одружився з місцевою княжною та прийняв православну віру. На сьогодні Луцький замок є одним із найбільших і найдавніших в Україні.

На місці майбутнього замку Любарта стояв дерев'яний дитинець, відомий з 10 століття. Укріплення витримувало тривалі облоги. Дерев'яні укріплення над рікою Стир поступово замінювали мурованими. За наказом князя Любарта на річці насипали греблю, аби замок опинився на острові. Згодом до Верхнього замку добудували Окольний (Нижній замок).

Тенденції у військовій справі з роками змінювались, змінювались й оборонні вежі – вони «зросли» на 20 метрів та отримали нові стрільниці.

У 1429 році згадка про Луцький замок стрімко ширилася Європою. Саме тут відбувся з'їзд європейський королів та правителів 15 держав. До Луцька приїхало близько 15 тисяч високопосадовців зі своїми свитами. Для порівняння: у місті тоді проживало тільки 5 тисяч громадян. Князь Вітовт не шкодував грошей на гучні гуляння. За легендою, гості з'їли 700 волів, а після 700 бочок пива та меду у гостей було таке похмілля, яке «лікували» рибною юшкою.

Після третього поділу Речі Посполитої Луцьк відійшов до Російської Імперії. Почався занепад, замок Любарта став поволі руйнуватись. У місті часто спалахували пожежі, тож у 19 століття містяни розглядали Верхній замок не як історичну пам'ятку і форпост міста, а як джерело будівельних матеріалів. У 1863 році вийшов указ, який дозволяв розібрати В'їзну вежу та південний мур. Те, що фортецю не розібрали на цеглини, – це заслуга князя Любарта: кладку, скріплену яйцями, не так вже й просто було зруйнувати. Замок Любарта простояв напівзруйнованим до початку 20 століття: саме у цей період починається масштабна реставрація фортеці. А на початку нинішнього століття відновили фрагмент Окольного замку.

Замок «Паланок»

У долині річки Латориця серед широкої рівнини одиноко височіє гора. Її вершину увінчують вежі середньовічного замку Паланок. Ця фортеця знаходиться на південній околиці міста Мукачеве, оточеного горами.

Коли та ким був побудований замок «Паланок», достовірних джерел немає. За припущенням археологів в IX столітті оборонне укріплення вже існувало. В літописах XI століття про нього є згадки. Зокрема, мова про Мукачівську фортецю йде в угорській хроніці «Діяння угрів», коли угорські племена (предки угорців) вдерлися на територію Закарпаття та захопили її. Справа в тому, що в той час Закарпатські землі входили до складу держави Київська Русь. Замок «Паланок» будувався як фортифікаційна споруда, він був покликаний захищати кордон Київської Русі від нападів кочових племен - угрів та половців. Вже тоді він славився своєю неприступністю. Ні половці, ні монголо-татари під проводом хана Батия так і не змогли захопити Мукачівський замок «Паланок».

З XIV століття при подільському князі Федорі Корятовичі відбуваються значні перетворення, зміни в архітектурі фортеці. Був побудований так званий Верхній замок, в якому розташовувалася резиденція князя. Гармати, встановлені на його бастіонах, захищали замок від вторгнення. У внутрішньому дворі Мукачівського замку був виритий колодязь глибиною 85 метрів. У цей колодязь можна було спускатися східцями. За одним із переказів про Мукачівський замок в колодязі був потаємний хід, що вів до міста. Весь пагорб із замком був оточений ровом та укріплений дерев'яним частоколом - паланком, звідси й пішла назва замка.

Замок «Паланок» не раз опинявся в епіцентрі військових подій. Протягом майже трьох років (1685-1688) його брали в облогу австрійські війська. Це була найтриваліша облога в історії Мукачівської фортеці. Оборону тримала жінка - Ілона Зріні, дружина Ференца I Ракоці. Незважаючи на капітуляцію замку, це була воістину героїчна оборона.

Австрійці не знищили фортецю, навпаки, провели реконструкційні роботи та стали використовувати її у військових цілях.

Олеський Замок

Олеський замок був одним із перших, який відреставрували і відкрили для відвідувачів ще у радянські часи. Його практично відродили з цілковитої руїни, адже він пережив чимало трагічних подій за своє існування.

Вперше згадки про нього з'являються у 1327 році, коли він знаходився на кордоні Литви та Польщі. Саме через це на долю замку випали численні війни та баталії.

Олеський замок тісно пов'язаний із багатьма політичними та історичними подіями, а також з іменами відомих особистостей. У середині XIV століття відбувається перерозподіл влади на українських землях. Молдавське князівство отримує Буковину, Угорщина - Закарпаття. Частина Волині та Поділля, Київщина та інші землі потрапляють під владу Литви. А до Польщі переходять Галичина і Західна Волинь. Олеський замок опинився якраз на стику інтересів Литви та Польщі. Тут проходила умовна лінія державних кордонів. Таким чином, Олеський замок став каменем спотикання між двома державами. За нього велася постійна боротьба, в результаті якої фортеця в Олесько набувала нових власників. З 1340 року Олеський замок належав литовському князю Любарту, а з 1366 року їм володів польський король Казимир Великий.

Середина XVIII століття принесла Олеському замку безліч негараздів. Доля ніби випробовувала його на міцність - він тричі страждав від пожежі, був пошкоджений у результаті землетрусу, що стався 23 січня 1838 року. У 1892 році стіни замку були укріплені потужними контрфорсами.

З 1965 року Олеський замок був переданий Львівській галереї мистецтв, а вже через п'ять років тут відкрився музей.

Підгорецький замок

Підгорецький замок - історико-архітектурний шедевр XVII століття, один із найкрасивіших замків України в стилі ренесанс, який за вишуканістю не поступається французькому Версалю. Розташований він у селі Підгірці Львівської області. Разом з Олеським і Золочівським замками Підгорецький замок включений у популярний туристичний

маршрут, так звану «Золоту підкову Львівщини».

Спочатку цей замок, а точніше - оборонне укріплення, що датується приблизно 1530 роком, належало родині Підгорецьких. Від прізвища перших власників і походить назва замку. У 1633 році гетьман Станіслав Конецпольський купує у Підгорецьких їхню фортецю і починає її облаштовувати. Проект нових оборонних укріплень розробив архітектор Гійом Лавасер де Боплан, а проект самого палацу - італієць Андреа дель Аква. Будівельні роботи велися з 1635 року по 1640 рік. В якості будівельного матеріалу використовували цеглу та камінь. Підгорецький замок сильно постраждав у ході військових дій визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Відновлювальні роботи проводилися з 1656 по 1680 рік і вже при новому господарі палацу - Яні III Собеському, який отримав Підгорецький замок в якості подарунка. Однак недовго Собеські

насаджувалися пишністю своєї резиденції. Через вісім років після реконструкції на Підгорецький замок звалилося нове лихо - татари, в результаті нападу яких палацові будівлі отримали серйозні пошкодження.

Архітектурний ансамбль замку доповнює красивий парк. Це насправді пам'ятник садово-паркового мистецтва. Підгорецький парк було розбито у XVII столітті, він виконаний в італійському стилі. Це ледь не єдиний італійський парк в Україні.

Золочівський замок

Замок у Золочеві було побудовано в 1634 році Якубом Собеським на місці дерев'яного фортифікаційної споруди. Це двоповерхова прямокутна будівля, яка виконана в стилі ренесанс. Золочівський замок оточений високими та широкими земляними валами з бастионами на кожній розі. Це дозволяло оглядати місцевість навколо будівлі та використовувати при необхідності гармати.

Золочівський замок будувався з каменю за поширеною на той час голландською технологією. За основу укріплення служив великий земляний вал, обладнаний системою комунікацій; всередині нього розташовувалися каземати. Із зовнішнього боку цей вал був укріплений кам'яними брилами. Ескарп (крутий зріз ската валу) був звернений до ворога. Ця архітектурна особливість в обороні відігравала велику роль. Захопити таку стіну було вельми проблематично. Турки та татари неодноразово намагалися взяти штурмом Золочівську фортецю - й щоразу безуспішно. Тільки в 1672 році їм це вдалося зробити. Непроступну твердиню було захоплено та зруйновано після шестиденної облоги турецької армії на чолі з пашею Капуданом.

На території Золочівського замку є мініатюрна красива будівля - Китайський палац. Він був збудований для дружини Яна Собеського - Марії Казимири Луїзи де Гранж д'Арк'єн.

З 1737 року Золочівський замок перейшов у власність Радзивіллів, а з 1802 року - до Комарницьких. У 1840 році Комарницькі продають фортеця австрійського уряду. Відтоді в Золочівському замку розмістилися австрійські казарми. Потім тут була лікарня, а з 1872 року - австрійська в'язниця. За радянської влади з 1939 року Золочівський замок служив в'язницею НКВС, в якій замучили на смерть та стратили безліч людей. На згадку про жертви НКВС неподалік від замку в 1995 році звели невеличку каплицю.

Свірзький замок

Точна дата заснування замку у Свіржі невідома. Більшість істориків сходяться на думці, що Свірзький замок був зведений у XV столітті. Спочатку він будувався для оборони. Набагато пізніше він став виконувати функцію житлової резиденції. Одна з ранніх згадок про Свірж датується 1427 роком. Саме тоді ці місця відвідав король Польщі Ягайло. Першими власниками Свіржа вважають Романовських (у літописах

1443 року йдеться про Миколу Романовського). Про це сімейство жодних відомостей не збереглося. Є ймовірність, що при Романовських вже могли бути зведені перші замкові укріплення. Поруч із Свірзьким замком, на відстані приблизно п'ятдесят метрів, височить напівзруйнована башта, яка й могла бути першою спорудою, побудованою в той час.

В
середині

XVII століття Свірзький замок і місто купує у Свірзьких граф Олександр Цетнер. При новому власникові відбувається радикальне перепланування і модернізація старого замку в стилі ренесанс.

У роки національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, Свірзький замок

був захоплений козаками. У 1648 році його зруйнували і спалили татари. Цетнер провів роботи з відновлення й зміцнення замку. Під час польсько-турецької війни Свірзька фортеця кілька разів витримувала облогу турецько-татарського війська.

Останній власник Свіржа з роду Цетнерів ботанік Ігнацій продав родовий замок. Після цього Свірзька фортеця переходить із рук у руки.

Аккерманська фортеця

Пам'ятна фортеця, що розташовується в м. Білгород-Дністровський. За однією з версій збудована вона була у 13 століття майстром Федорком. Вона й досі залишається однією із найвеличніших і наймогутніших фортець Півдня. Адже впродовж століть вона зберегла свої мури практично у повній цілості.

Існує безліч легенд, пов'язаних із цією фортецею. Вважається, що Пушкін, будучи у засланні, відвідав Одесу і побував в Аккермані. Подейкують, що саме тут він написав рядки із послань "К Овидію".

Легенда про башту Дівочу розповідає, що Олександр Добрий замурував в її стінах свою дочку після того, як дівчина видурила в батька гроші, щоби збудувати власну фортецю. Кажуть, вона проголосила себе царицею і спустошувала навколишні землі грабежами та пожежами.

Ще одна легенда розповідає, що придворний поет імператора Августа, Овідій Назон, відбував тут покарання за твір, який начебто загрожував моральності римського суспільства. І таких легенд тут безліч.

Будівля фортеці зводилася на руїнах античного міста Тіри, побудованого 2500 років тому. Матеріалом послужив місцевий камінь-вапняк. У XIV столітті генуезці закладають фундамент фортеці. Більше вони нічого не встигли зробити - їхня влада над містом змінюється новим пануванням - молдавським. З цього часу місто іменується Четатя-Алба. Аккерманська фортеця стає новою оборонною спорудою Молдавського князівства, частиною добре спланованої системи укріплень.

Наприкінці XV століття турки захоплюють панування над містом і перейменовують його в Аккерман («біла фортеця»). На території колишньої молдавської фортеці вони знищують православну церкву і зводять мечеть. Довгий час Аккерманська фортеця служить важливим форпостом Османської імперії.

Митрополичий палац

Це найвизначніша перлина архітектури в Західній Україні. Споруда створена в мавритансько-візантійському стилі. Комплекс палаца складається з трьох монументальних споруд-корпусів: головного, духовної семінарії разом із церквою Трьох Святителів, пресвітерії. Нині резиденція служить головним корпусом Чернівецького національного

університету імені Федьковича.

Духовна
семінарія та
греко-
православний
теологічний
факультет
Чернівецького
університету ,

заснованого у 1875 р., займали другий та перший поверхи будівлі, що знаходилась праворуч від входу до резиденції. У корпусі, що справа від центрального входу, розташовувалися дяківська школа, архидієцезальний музей та фабрика свічок. Доповнюють будівлю резиденції дві церкви св. Івана Сучавського та Трьох святителів. Храм Трьох святителів відчинений для всіх охочих, тут щонеділі відбуваються

богослужіння. Церква ж св. Івана Сучавського є церквою, якою користуються лише студенти-теологи,

оскільки знаходиться вона у одному корпусі із ректоратом та факультетом іноземних мов ЧНУ.

Після завершення румунської окупації Північної Буковини і приєднання її до УРСР у 1940 р., Чернівецький університет став вищим навчальним закладом із українською мовою викладання, корпуси якого розміщувались у Митрополичих палатах.

ВИСНОВКИ

Патріотичне виховання повинне гармонійно поєднуватися із залученням учнів до кращих досягнень світової цивілізації. Дана система повинна сприяти виробленню наступного мислення, прихильності своїй національній спадщині і усвідомленню його ролі і місця в світовому духовному розвитку, пошані до всіх інших культурницьких систем і традицій. Тільки глибока й усвідомлена любов до своєї спадщини спонукає людину з повагою відноситися до відчуттів інших, бути чутливим до трагедій Вітчизни і народу.

Важливою умовою ефективності громадянського виховання виступає прогнозування результатів виховного впливу, тобто громадянської вихованості школярів. Це досягається шляхом використання інтерактивних вправ, дослідницьких проектів, технологій критичного мислення. Бесіди громадянського спрямування, розповіді, диспути, рольові та імітаційні ігри, драматизації, інтерв'ю, віртуальні екскурсії, обмін думками, пошук спільних ідей, встановлення правил, метод проектів, вікторини, творчі вправи громадянського спрямування - це неповний перелік методичного арсеналу вчителя, які за умови їх творчого спрямування зумовлять вибудувати цілісну систему становлення громадянина.

Український патріотизм – явище, яке відображає все незаперечно цінне в історії української державності, визнає природну закономірність довготривалого історичного розвитку української нації, народу аж до створення своєї державності. На уроках історії України виховується громадянин, який буде діяти і мислити, постане активним перетворювачем життя. Кожен вчитель історії ставить за мету виховувати учнів патріотами свого краю, своєї землі – патріотами Батьківщини, засівати зерна любові, поваги до отчого дому, до рідної землі, до України-неньки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варяненко О. Громадянська освіта: європейський підхід // Директор школи. – 2002. - №7 с.3-5.
2. Демідієнко О.Я., Іонова О.М., Кузнецова В.І. Основи краєзнавства. / О.Я.Демідієнко, О.М.Іонова, В.І.Кузнецова - К., 2001. - 125 с.
3. Дічек Н. Своєрідність концепції виховання громадянина за спадщиною В. О. Сухомлинського // Рідна шк. - 2007. - № 9. - С 14-16.
4. Магдик О. Громадянська освіта в сучасній школі // Виховна робота в школі. – 2005. - №2 с.12.
5. Мальцева О. Громадянська освіта як шлях до демократичного громадянства // Історія України. – 2002. - №9 с.9.
6. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О.І.Пометун, Г.О.Фрейман. - К.: Генеза, 2005. - 328 с.
7. Туризм і краєзнавство. Інформаційно – методичний вісник. – Д., 2007. – 164 с.

